

LA MORT EN FOUCAULT I LA MORT DE FOUCAULT: *PARRESIA, BIOS I LOGOS*

SANTIAGO PICH

Universidade Federal de Santa Catarina (UFSC)-Brasil

La mort va ser un tema sempre present en l'obra del pensador francès Michel Foucault. Prova d'això és que en la dècada de 1960 la qüestió és abordada tant en els estudis dedicats a les ciències de l'home com en aquells treballs que tracten de la biomedicina, que van tenir com a objecte la bogeria –o la relació raó/no-raó– i la clínica mèdica. Posteriorment, en el marc de la genealogia del poder desenvolupada al llarg de la dècada de 1970, la mort entrarà en escena novament, destacant-se en la tematització del biopoder. En aquest cas, com una marca constitutiva de la inversió del principi de sobirania: el deixar viure i el fer morir es transmuta en fer viure i deixar morir (Foucault, 1991, 2000). A partir d'aquest moment, la mort és allò que no s'ha de deixar sobrevenir perquè la vida pugui ser controlada i regulada, tant en l'àmbit individual (poder disciplinar – cos-individu), com pel que fa a la població en general (biopolítica – cos-espècie). No obstant això, donar mort (o deixar morir) també es converteix en un imperatiu, però en nom de la vida. Tot allò que constitueixi un perill per a la vida biològica de la població ha de desaparèixer. Per tant, la mort està a la base de la manera en què la vida és objecte de tutela, control i govern en les societats occidentals modernes. Finalment, ja en els últims anys de la seva vida, la mort torna a ocupar un nou espai en l'obra de Foucault, però aquesta vegada de la mà del concepte de *parresia*. En

aquest cas, la constitució del subjecte ètic, que resulta de la cura de si mateix, és realitzada sota la condició de l'exercici de la paraula franca, del franc parlar, de la paraula veritable que és aquella que posa en joc valerosament l'ésser del subjecte que l'enuncia, exposant-lo al risc, fins i tot de la mort (Foucault, 1994, 2010). És sobre el darrer aspecte de l'obra de Foucault que centrarem la nostra atenció: el de la *parresia*, el del coratge de la veritat. I en particular en la interpretació que el nostre autor duu a terme de la *parresia* socràtica o ètica i la seva relació amb la mort i la cura de si (*epiméleia*), a partir de l'anàlisi del cicle de la mort de Sòcrates (Foucault, 2010).

La *parresia*, Sòcrates i la mort

D'entrada cal dir que el concepte de *parresia* esdevé fonamental en el pensament de Foucault dels anys de la dècada de 1980. En el curs dictat al *Collège de France* l'any acadèmic 1982-1983, titulat *El govern de si i dels altres*, el nostre autor s'ocupa de delinear esquemàticament el nucli del concepte, que anirà prenent diferents expressions, a saber: la *parresia* política (exemplarment situada a l'era d'or de la democràcia atenesa), la *parresia* ètica (el personatge emblemàtic és Sòcrates) i la *parresia* cínica (que serà analitzada per Foucault a partir de Diògenes i Crates). Es pot afegir que en l'àmbit de la *parresia*, el que confereix valor de veritat a l'enunciació és el reconeixement del subjecte a partir de la seva exemplaritat ètica, conquerida per la forma que ha donat a la seva vida i que pressuposa fer valer la seva llibertat, sobretot quan el subjecte que parla francament i coratjosament i actua per tal que la seva enunciació reflecteixi i romangui reflectida en la manera en què viu (Foucault, 2009). Pel que fa al curs *El govern de si i dels altres* (1982-1983) és dedicat, principalment, a caracteritzar la *parresia* i en particular la *parresia* política. Ja en el curs

següent, *El govern de si i dels altres II: el coratge de veritat* (1983-1984), s'observa un desplaçament de la *parresia* política cap a les *parresies* ètica i cínica. El que ens interessa en aquest punt és entendre aquest desplaçament i centrar la nostra mirada analítica en la *parresia* ètica, encarnada, com hem dit, en la figura de Sòcrates, i interpretada a partir del procés que el va sentenciar a mort.

Abans de continuar, convé fer un breu parèntesi per situar aquesta temàtica a la vida de Foucault. En el moment d'impartir el curs, Foucault ja coneixia la seva malaltia. Probablement era conscient de ser VIH positiu, tenia la SIDA, o almenys ho sospitava (vegeu Defert, 2014 i Veyne, 2009). Era conscient que el seu fràgil estat de salut podria portar-lo a una mort no molt llunyana. Per aquest motiu treballava intensament en els seus llibres (volums 2 i 3 de la *Història de la sexualitat*) i en el ja esmentat curs al *Collège de France* (l'últim que dictaria). De manera que, parlar de Sòcrates i la seva mort era parlar, en el fons, de la mort i la filosofia, de la filosofia que Foucault havia practicat.

A les sessions dels dies 15 i 22 de febrer de 1984, Foucault es va dedicar a analitzar el que ell anomena el *cicle de la mort de Sòcrates*. Per caracteritzar el pare de la filosofia clàssica grega, el pensador francès entén que Sòcrates és aquell que prefereix morir abans d'abdicar del dir veritable, és a dir, aquell que accepta valerosament el joc de la veritat. No obstant això, no ho fa en l'àmbit polític, sinó en el joc de la interrogació irònica (Foucault, 2010). La contribució socràtica a la polis té a veure amb la possibilitat d'ajudar els altres a tenir cura de si (*epiméleia heautou*), a no oblidar-se de si mateixos. Aquest és justament el repte que aborda durant el judici que es va dur en contra (i que culminarà amb la seva mort): evitar que els seus acusadors, per ser tan hàbils, el portin fins i tot a oblidar-se de si mateix, a deixar de tenir cura de si. Un tenir cura de si mateix que té com a objecte l'ús de la simplicitat de la paraula en parlar, sense adorns,

de la paraula veraç, d'una *parresia* que ens conduirà a «(...) la veritat de nosaltres mateixos.» (Foucault, 2010, p. 89). No debades, Sòcrates és la figura que permet articular veritat, coratge i vida (i mort). Encertadament, Gros (2010) assenyala que en l'anàlisi que Foucault fa de Sòcrates el porta a la confluència de dos conceptes centrals de la seva obra de la dècada de 1980: la *epimèleia* (la cura) i la *parresia* (el parlar franc).

No és la por a la mort, sinó la salvació de si mateix i de la política atenesa el que configura aquesta nova forma de *parresia* de caràcter ètic. Aquesta es diferencia de la *parresia* política en canviar l'objecte, ja que mentre aquesta trobava la seva substància en les decisions preses pels membres de l'assemblea, l'ètica se sustenta sobre la forma de vida i la cura de si que tenen o haurien de tenir els ciutadans lliures que viuen a la polis i participen de les decisions de l'assemblea.

La mort de Sòcrates és el moment culminant de la *parresia* ètica, de tal manera que a Foucault li interessa fer una relectura d'aquest esdeveniment decisiu, i usa ara el concepte de *parresia* (i de cura de si) com a clau interpretativa. També resulta pertinent assenyalar que un element important en l'anàlisi foucaultiana (gairebé un a priori interpretatiu) estriba a situar la mort socràtica, o el cicle de la mort de Sòcrates, en el registre de la filosofia que té el concepte de vida com a horitzó i, més en concret, en relació amb el problema de la cura de si i de la *parresia*. En aquest context, una escena present en el *Fedó* adquireix particular rellevància: després de preferir la condemna a morir ingerint cicuta que acceptar doblegar-se i reconèixer com a veritables les falses acusacions que se li han fet, Sòcrates demana als seus deixebles que no s'oblidin, que no descuidin de fer l'ofrena del gall a Asclepi, el déu de la cura, de la medicina. L'interrogant que obre aquesta escena és el motiu de la petició de Sòcrates. Entenem que aquest punt de partida és significa-

tiu, atès que al pensador francès li interessa deconstruir la interpretació tradicional, a saber: que la mort de Sòcrates li representa a ell mateix l'alliberament de la vida, entesa com una malaltia.

Tot cercant una lectura diferent de la tradicional, el pensador francès troba una interessant possibilitat en la interpretació de l'escena esmentada elaborada per Georges Dumézil en el llibre *Nostradamus. Sòcrates* (1984). En aquest text, l'historiador de la mitologia presenta una innovadora comprensió del gest socràtic i demostra que la lectura tradicional és una interpretació incorrecta del problema. En la seva anàlisi, la petició de fer un sacrifici a Asclepi només es justifica perquè aquest (Asclepi) ha curat/salvat¹ algú, és a dir, Sòcrates, que sent la imperiosa necessitat de complir amb el ritu. El pare de la filosofia occidental no ha portat una vida com si aquesta fos una malaltia, de manera que la mort no pot ser la seva cura. El que guareix l'ànima és la seva relació amb la veritat, així com el cos es manté saludable quan se segueix l'orientació dels mestres de gimnàstica, que posseeixen el coneixement veritable sobre el règim físic adequat. Les opinions que no passin pel judici de la raó porten a la deterioració, a la corrupció i la destrucció de l'ànima, motiu pel qual tenir cura de si és la forma de curar-se/salvar-se. Pot suposar-se llavors que la malaltia, per a la curació de la qual es deu un gall a Asclepi, és justament aquella de la qual Critó s'ha guarit quan, en la discussió amb Sòcrates, va poder emancipar-se i alliberar-se de l'opi-

1. Hem escrit curat/salvat per recuperar la indissociabilitat que en la paraula grega *sotérios* (σωτήριον) tenen aquests termes, guarir i salvar, així com la llarga tradició d'implicació entre filosofia i medicina entre els grecs, que pressuposa la indissociabilitat entre cos i ànima. Curar-se no és restablir un funcionament orgànic a la seva lògica normal, sinó que és tenir cura de si mateix, i en primer lloc de l'ànima, però també del cos, i fer-ho a partir d'una orientació racionalitzada de la conducta.

nió de tots sense distinció, d'aquesta opinió capaç de corrompre les ànimes, fundada en la relació de si mateix amb la veritat. La salut de l'ànima és la cura del pensament (i les representacions) segons el logos, segons el bon raonament. D'aquesta manera, Foucault, seguint l'anàlisi de Dumézil, entén que el camp general de les pràctiques gregues on passa el sacrifici a Asclepi és el de l'*epiméleia*, el de la cura (Foucault, 2010).

En aquesta mateixa línia de reflexió, Sòcrates és aquell que exerceix el paper d'un terapeuta, aquell que s'ocupa i té cura de si mateix i dels altres, en la mesura que els incita a ocupar-se de si mateixos: «*epimelesthai aretés*: cal que s'ocupin de la seva virtut» (Foucault, 2010, p. 128). Tot reforçant la idea anterior, Foucault presenta de la següent manera el seu argument sobre la malaltia de la qual Sòcrates s'ha curat: «Però aquesta malaltia és aquella de la qual un és capaç de curar-se quan s'ocupa de si mateix i pot tenir aquesta sol·licitud amb si mateix que el porta a saber què és la seva ànima i com està lligada a la veritat» (Foucault, 2010, p. 129). Per tant, Asclepi és aquest Déu que ajuda a salvar-nos/curar-nos quan tenim cura de nosaltres mateixos.

Les paraules finals de la segona hora de la sessió del dia 22 de febrer de 1984 són eloqüents sobre el lloc en l'existència, en el *bios* del professor Foucault de tot el que havia dit: «Això és tot. Aquesta vegada, doncs, he fet el que havia promès, acabar amb Sòcrates. Com a professor de filosofia, cal fer almenys un cop a la vida un curs sobre Sòcrates i la seva mort. Fet. *Salvate animam meam*» (Foucault, 2010, p. 168). Veiem en aquestes culminants i testamentàries paraules una demarcació del lloc que va tenir l'estudi del cicle de la mort de Sòcrates en la vida filosòfica de Foucault.

Conclusions

Segons Gros (2010) el curs sobre *El coratge de la veritat* és considerat com un testament filosòfic de Foucault perquè constitueix el moment final en què l'autor francès fa un moviment d'afirmació d'un concepte de filosofia amb el qual s'identifica. Des de finals de la dècada de 1970 (precisament el 1978) s'observa en les seves reflexions la preocupació d'elaborar un concepte de filosofia que impliqui èticament el filòsof (o a qui pensa) en allò que pensa, tenint a la vida i a qui l'habita com a objectes privilegiats (Foucault, 1995). Així les coses, l'exemple de Sòcrates és emblemàtic en el sentit de ser aquell que dona forma a la pròpia vida a partir del concepte, concepte que es torna cos, que es torna vida, i es torna vida de tal manera que, en la seva radicalitat, accepta exposar-se a la mort i, amb aquest gest, salva i cura a qui pensa. *Salvate animam meam*.

Bibliografia

- DEFERT, Daniel (2014). «Michel Foucault n'a jamais cessé d'être présent», 2014. Entrevista feta per Florian Bardou i Christophe Martet. Disponible a : <http://yagg.com/2014/06/23/daniel-defert-michel-foucault-na-jamais-cesse-detre-present/> Accés: 15/09/2019.
- FOUCAULT, Michel (1991). *Historia de la sexualidad. V. 1 La voluntad de saber*. México DF: Siglo XXI, 1991.
- (1994). *Hermeneútica del sujeto. Curso en el Collège de France 1981-1982*. Madrid: La Piqueta, 1994.
- (1995). «¿Qué es la crítica?» *Daimon. Revista de filosofía*, 11 (1995); 5-25.
- (2000). *Defender la sociedad. Curso en el Collège de France (1975-1976)*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica, 2000.

- (2009). *El gobierno de sí y de los otros. Curso en el Collège de France (1982-1983)*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica, 2009.
- (2010). *El coraje de la verdad: el gobierno de sí y de los otros II. Curso en el Collège de France (1983-1984)*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica, 2010.
- GROS, Frédéric (2010). «Situación del curso», a Foucault, M. *El coraje de la verdad: el gobierno de sí y de los otros II - Curso en el Collège de France (1983-1984)*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica, 2010, p. 351-366.
- VEYNE, Paul (2009). *Foucault. Pensamiento y vida*. Barcelona: Paidós, 2009.

